

Αντώνης Λιάκος

Οι Ανθρωπιστικές επιστήμες στην κοινωνία της γνώσης και στη μετάβαση του πανεπιστημίου από την αυτονομία στην ετερονομία

(Παρέμβαση στην ημερίδα για τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, του περιοδικού *Ιστορείν*, Αθήνα 13.XI.2010)

Εισαγωγή.

Τελικά, οι προτεινόμενες αλλαγές στο Πανεπιστήμιο, ανταποκρίνονται στα πραγματικά προβλήματα που παρουσιάζει το ελληνικό πανεπιστήμιο; Το σχέδιο της διαβούλευσης δεν συνοδεύεται από μια Λευκή Βίβλο με τα προβλήματα του Πανεπιστημίου. Πορίσματα των εξωτερικών αξιολογήσεων δεν δημοσιεύτηκαν. Η συγκεντρωτική αξιολόγηση της ΑΔΠΙ για το 2009, περιστρέφεται στα διαδικαστικά, και τα συγκεντρωτικά της στοιχεία είναι εξαιρετικά ανεπεξέργαστα¹. Το καινό καλύπτεται από την αποσπασματική αρθρογραφία στον τύπο και τη δημιουργία εντυπώσεων. Ποιες ανάγκες επομένως έρχονται να συναντήσουν οι προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις; Ποιες αδυναμίες θέλουν να διορθώσουν; Ποιες δυνατότητες να διευρύνουν; Το πανεπιστήμιο πρέπει να αλλάξει και να γίνει καλύτερο, να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του *τι είναι πανεπιστήμιο*, να συμβάλλει στην προσπάθεια να ξεπεράσει η κοινωνία τα προβλήματά της. Αλλά δεν υπάρχει μόνο ένα μοντέλο αλλαγών, δεν υπάρχει μόνο *μια* κατεύθυνση.

Από την άλλη πλευρά παρατηρεί κανείς είναι ότι οι μεταρρυθμίσεις που προτείνονται όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, δεν αφορούν μόνο τα προβληματικά πανεπιστήμια, αλλά όλα τα πανεπιστήμια, ή, καλύτερα, το σύνολο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και το θεσμό του πανεπιστημίου. Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση είχε διαφορές από χώρα σε χώρα, γιατί αντανακλούσε τη σχέση του πανεπιστημίου με την κοινωνία στην ιστορική της διαδρομή. Προφανώς υπάρχει τώρα η τάση ομογενοποίησης της Ανώτατης Εκπαίδευσης η οποία συνοδεύει την διεθνοποίηση της γνώσης και των κριτηρίων του τι θεωρείται γνώση. Προτείνω

---

¹ http://www.adip.gr/data1/HQAA_REPORT_2009.pdf

επομένως να δούμε την υπόθεση των αλλαγών στο πανεπιστήμιο, και των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών μέσα σε ένα ευρύ πλαίσιο, εξερευνώντας το υπόβαθρο των αλλαγών. Στον περιορισμένο χρόνο της ομιλίας μου, θα συνοψίσω όσα θα πώ, σε τέσσερα σημεία.

1. Η αλλαγή παραδείγματος. Από το Κράτος πρόνοιας στην Κοινωνία της γνώσης.
Η κρίση στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι η αντιμετώπιση της εκπαίδευσης και γενικότερα της γνώσης άλλαξε παράδειγμα. Η γνώση ήταν φυσικά μια συνθήκη κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης σε όλες τις νεωτερικές κοινωνίες. Στη μεταβιομηχανική εποχή όμως μιλάμε για την «κοινωνία της γνώσης» που σημαίνει δύο πράγματα: 1) Ότι η γνώση παίζει τον αποφασιστικό ρόλο στην οικονομία και στην ανάπτυξη, και 2) ότι οι φορείς της γνώσης είναι τα ίδια τα άτομα, τα οποία μέσω της εκπαίδευσής τους αποκτούν ένα κεφάλαιο, το οποίο είναι σημαντικότερο και παραγωγικότερο από το υλικό ή το χρηματικό κεφάλαιο (χρησιμοποιείται ο όρος *brainpower*). Επομένως η γνώση και η εκπαίδευση ο είναι βασικοί παράγοντας για την οικονομική ανάπτυξη μιας κοινωνίας. Η ιδέα της *κοινωνίας της γνώσης* είναι σοσιαλδημοκρατική, και δημιουργήθηκε μέσα στα πλαίσια της αναζήτησης ενός αξιόπιστου εναλλακτικού δρόμου στον νεοφιλελευθερισμό.² Η σοσιαλδημοκρατική μεταρρυθμιστική λογική είχε δύο σκέλη: 1) Η κοινωνία της γνώσης θα αντικαθιστούσε τους διανεμητικούς μηχανισμούς του παλιού κράτους πρόνοιας και τις γραφειοκρατικές αγκυλώσεις με ένα μοντέλο κοινωνίας της γνώσης πιο ελαστικό, που να επιτρέπει περισσότερες πρωτοβουλίες και που να μην θυσιάζει την αρχή της αριστείας και της διαφορετικότητας στην αρχή της κατανομητικής ισότητας. 2) Αντί να δημιουργούνται θεσμοί μεταρρύθμισης με αντικείμενο την κοινωνία, η έμφαση δίδεταν στην εκπαίδευση ως ενδυνάμωση των ατόμων. Τα άτομα θεωρούνται φορείς κεφαλαίου, με το οποίο προικοδοτούνται μέσω της γνώσης. Επομένως κοινωνική μεταρρύθμιση σημαίνει τα άτομα αυτά να μην προέρχονται μόνο από προνομιούχα στρώματα (εξ' ου το σύστημα των ατομικών *επιταγών* που μπορεί κανείς να χρησιμοποιήσει ελεύθερα, αντί επιδότησης των ιδρυμάτων) και επίσης τους δίδεται η δυνατότητα διάκρισης, διαφοροποίησης και αριστείας. Προς αυτή την κατεύθυνση,

---

² Jenny Andersson, *Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*, Stanford UP, 2010

το πανεπιστήμιο της μαζικής εκπαίδευσης το οποίο διαμορφώθηκε την εποχή που μεσουρανούσε το κράτος πρόνοιας, θεωρείται ότι χρειάζεται να αλλάξει ριζικά.

Εκείνο που διατυπώνεται στο πλαίσιο αυτό είναι ότι το πανεπιστήμιο δεν είναι κάτι έξω από την οικονομία, αλλά ότι το πανεπιστήμιο είναι φορέας παραγωγής, κεφάλαιο. Κεφάλαιο παραγωγικό, το οποίο τίθεται σε κυκλοφορία στην αγορά, αποδίδοντας απολαβές στους κατόχους του. Η προσέγγιση που βλέπει τη γνώση εκτός οικονομίας και παραγωγικών διαδικασιών, δηλαδή εκτός αγοράς, στο πλαίσιο αυτό κρίνεται τουλάχιστον ιδεαλιστική.

Η κριτική που ασκήθηκε στην αντίληψη αυτή λέει ότι αν η γνώση θεωρηθεί κεφάλαιο, και αν τα άτομα και ομάδες θεωρηθούν φορείς αυτού του κεφαλαίου, το αποτέλεσμα είναι μια κατάσταση ανταγωνισμού, γι αυτό μιλάμε για ανταγωνιστικά πανεπιστήμια, ανταγωνιστικά προγράμματα, αριστεία, καινοτομία, κλπ, η οποία έχει δυο συνέπειες. Η κατάσταση ανταγωνισμού περιθωριοποιεί ουσιαστικά και λεκτικά ομάδες και άτομα που τίθενται αυτονοήτως εκτός του πεδίου των αλλαγών και μετατρέπονται σε είδος εσωτερικής αποικίας στο βαθμό που δεν μπορούν να αξιοποιήσουν το κεφάλαιό τους, άρα υπόκεινται σε αναμόρφωση. Επομένως, ο θεσμικός λόγος αυτού του μοντέλου της αλλαγής της γνώσης, συμβάλλει στη διάλυση των κοινωνικών θεσμών της λογικής του Κράτους Πρόνοιας. Η δεύτερη συνέπεια είναι ότι περιθωριοποιεί τις γνώσεις που δεν έχουν άμεση μετατρέψιμότητα στην οικονομία, που δεν έχουν δηλαδή άμεσης και εξατομικευμένη ζήτηση, όπως τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες.

2. Είναι οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες κεφάλαιο; Είναι επενδύσεις σε *brainpower* που μπορούν να αποδώσουν στους φορείς τους;

Συνήθως οι ανθρωπιστικές επιστήμες αντιπαραβάλλονται προς την αγορά και το αγοραίο, προβάλλουν το διαχρονικό και εξιδανικευμένο, θεωρούνται χώρος ελεύθερης αναζήτησης του πνεύματος. Η εικόνα αυτή παραβλέπει το γεγονός ότι οι επιστήμες αυτές χρηματοδοτήθηκαν όταν χρειάστηκαν για την οργάνωση του εθνικού κράτους, για την οργάνωση της εθνικής κουλτούρας και της αποικιακής επέκτασης. Η ιστορία και οι ιστορικοί επαγγελματοποιήθηκαν τον 19^ο αιώνα. Οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες αναπτύχθηκαν γιατί είχαν βασικό ρόλο στην εκπαίδευση τόσο του προσωπικού των εθνικών κρατών όσο και των υπηκόων του. Σήμερα ποιες από αυτές τις λειτουργίες, για τις οποίες συγκροτήθηκαν και χρηματοδοτήθηκαν, εξυπηρετούν; Η σημερινή εικόνα των Ανθρωπιστικών και

Κοινωνικών σπουδών, ως πεδίων κριτικής σκέψης δεν έχει μεγάλη προϊστορία. Η κριτική ιστορία, η κριτική κοινωνική ανθρωπολογία, η κριτική φιλοσοφία και η κριτική θεωρία της λογοτεχνίας πότε μπήκαν μαζικά στο πανεπιστήμιο και έγιναν προγράμματα σπουδών; Μόλις μετά την μεγάλη μεταβολή του πανεπιστημίου στις δεκαετίες '60 και '70, όταν δηλαδή δημιουργήθηκε το μαζικό δημόσιο πανεπιστήμιο. Αλλά και στο χώρο των σπουδών αυτών, παρατηρούμε μια αλλαγή παραδείγματος. Οι επιστήμες αυτές, άλλαξαν παράδειγμα. Η έννοια του *ανθρωπισμού* και κατά συνέπεια των *ανθρωπιστικών σπουδών* δέχτηκε μεγάλη κριτική από τις πολιτισμικές σπουδές (cultural studies), το φεμινισμό, το δομισμό και τον μεταδομισμό, τις μεταποικιακές σπουδές, κλπ. Το ερώτημα όμως είναι, βρήκαν οι σπουδές αυτές ένα νέο ρόλο; Η κριτική τους λειτουργία ανταποκρίθηκε σε ένα πολιτισμικά «κινηματικό» πλαίσιο (που διεύρυνε και συστηματοποίησε στο πανεπιστήμιο την κριτική των sixties και του διευρυμένου 1968), και λειτούργησαν όσο αυτό το πλαίσιο μπορούσε να υπάρξει. Έμειναν όμως χωρίς επαρκή λόγο και εκκρεμείς στη νέα εποχή η οποία θεωρεί ότι η γνώση αποτελεί ένα οικονομικό μέγεθος το οποίο δημιουργεί πλούτο και ανάπτυξη, και το οποίο, όπως όλα τα οικονομικά μεγέθη, γίνεται αντικείμενο ρύθμισης από την αγορά. Ενώ το νέο πλαίσιο χρησιμοποίησε σε μεγάλη έκταση την κριτική των επιστημών αυτών οι ίδιες βρέθηκαν να λειτουργούν ή να διεκδικούν λειτουργίες του κλασικού πεδίου. Η έννοια των new humanities δεν έχει περάσει ακόμη στην εκπαίδευση και στα πανεπιστήμια και στην εκπαίδευση. Ένα παράδειγμα: Μπορεί τα παιδιά να βλέπουν τηλεόραση πριν μάθουν να διαβάζουν, μπορεί ο κινηματογράφος να είναι η δημοφιλέστερη επαφή με τις τέχνες, μπορεί το καρτούν και η διαφήμιση να κατακλύζουν το οπτικό μας πεδίο, αλλά στο σχολείο και κατ'επέκταση στο πανεπιστήμιο που μορφώνει τους διδάσκοντες, εξακολουθεί να διδάσκεται η λογοτεχνία όπως στον 19^ο αι. Ούτε visual studies, ούτε ανάλυση του πώς βλέπουμε, της γραμματικής της εικόνας, της ιστορίας και της κριτικής του κινηματογράφου. Όλα αυτά θεωρούνται «κατώτερα» είδη γνώσης. Οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές σπουδές διεκδικούν μέλλον με τα επιχειρήματα του 19^{ου} αι., ακόμη και αν τα εμπλουτίζουν με σύγχρονο περιεχόμενο. Το ζητούμενο όμως δεν είναι να προπαγανδίσουν το ρόλο τους, αλλά να αποκτήσουν ένα νέο ρόλο.

3. Εγκλωβισμός σε αμυντικές στρατηγικές.

Οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές σπουδές, διεκδικώντας ρόλο, εγκλωβίζονται σε αμυντικές στρατηγικές. Αυτός ο εγκλωβισμός φαίνεται καλύτερα στην περίπτωση

μας στην Ελλάδα. Έχουμε εγκλωβιστεί σε ένα αμυντικό πλαίσιο, το οποίο υπονομεύει όχι μόνο την ανανέωση των ίδιων των ανθρωπιστικών επιστημών, αλλά και την αξιοπιστία των εντός, έναντι των εκτός πανεπιστημίου (έστω και αν αυτή η σχέση διαμεσολαβείται από τα ΜΜΕ). Αυτό το αμυντικό πλαίσιο δεν είναι τωρινό και έχει δημιουργήσει μια παράδοση. (Ας θυμηθούμε την αντίθεση του παλαιού ΕΔΠ στο διδακτορικό ως προϋπόθεση πανεπιστημιακής σταδιοδρομίας, τους αγώνες των φοιτητών για την κατοχύρωση της 3^{ης} περιόδου, δηλαδή των επαναλαμβανόμενων εξετάσεων, εναντίον της «εντατικοποίησης» των σπουδών, την αντίθεση στα προγράμματα ευρωπαϊκών ανταλλαγών *Έρασμος* και πρόσφατα στο χάρτη της Bologna, ο οποίος δαιμονοποιείται γιατί πάνω του οι κυβερνήσεις φορτώνουν τις δικές τους αμαρτίες και δικαιολογούν τους περιορισμούς που επιβάλλουν στα πανεπιστήμια. Αυτή η παράδοση δημιούργησε δομές σκέψης, και ιδεολογίες βαθιά συντηρητικές, όχι μόνο ως προς την οργάνωση του πανεπιστημίου αλλά και επιστημολογικές. Η ιεροποίηση του τμήματος και η προσκόλληση στην ενότητα του γνωστικού αντικειμένου, τα τείχη που υψώνονται στις οριζόντιες συνεργασίες, στα προγράμματα σπουδών, στις μετακινήσεις του ΔΕΠ ή των φοιτητών από τμήμα σε τμήμα, η προσκόλληση σε μια αντίληψη ότι όσοι είναι εντός του πανεπιστημίου διαθέτουν ένα χάρισμα που τους επιτρέπει να μην λογοδοτούν στην κοινωνία, η αντίληψη ότι η κοινωνία πρέπει να πληρώνει τα έξοδα του πανεπιστημίου χωρίς να υπάρχει μια συμβολιακή σχέση με αυτό, όλα αυτά είναι συμπτώματα αυτής της αμυντικής νοοτροπίας.. Κάθε είδους αυθαιρεσία, χρησιμοποιεί την ιδεολογία ως πρόσχημα.

Κατά τη γνώμη μου, κάθε αγώνας που έχει ως αφετηρία την υπεράσπιση του status quo στο Πανεπιστήμιο, πέραν του γεγονότος ότι αναγκάζεται σε συμμαχίες με τα πλέον συντηρητικά στοιχεία, ιδιαίτερα στις σχολές ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, είναι εκ των προτέρων χαμένος. Επομένως **πρέπει να σκεφτούμε τις αλλαγές που θέλουμε, όχι τις αλλαγές που δεν θέλουμε**. Και τις αλλαγές αυτές πρέπει να τις σκεφτούμε κατανοώντας το ρόλο του πανεπιστημίου στο νέο περιβάλλον της οργάνωσης της γνώσης, και έχοντας ως αφετηρία μια συνεχή κριτική στο ρόλο και στο περιεχόμενο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών.

4. Το μοντέλο της αλλαγής

Ένα από τα βασικά σημεία της διαβούλευσης, που προκαλεί τις περισσότερες συζητήσεις και αντιρρήσεις, είναι εκείνο που αναφέρεται στη διοίκηση του

πανεπιστημίου από εξωτερικό Συμβούλιο (στο κείμενο της διαβούλευσης δεν διευκρινίζεται με ποια κριτήρια και ποιος θα το συγκροτήσει) και μη εκλεγμένους πρυτάνεις, οι οποίοι θα επιλέγονται από το Συμβούλιο με βάση διεθνή διαγωνισμό. Δεν θα σταθώ σε επί μέρους κριτικές που αναπτύχθηκαν στην ημερίδα και με τις οποίες συμφωνώ. Εκείνο που πρέπει να δούμε όμως είναι το ευρύτερο πλαίσιο αλλαγών στο οποίο ανταποκρίνεται αυτό το μοντέλο. Από την εποχή του Διαφωτισμού, κάθε μοντέλο κοινωνικής αλλαγής, είχε βάση την αυτονομία και την ικανότητα των υποκειμένων να αυτοβελτιωθούν. Από εκεί προκύπτει και ο τύπος της εσωτερικής αυτοαξιολόγησης και αναπαραγωγής του Πανεπιστημίου. Τώρα, το μοντέλο αυτό γίνεται ετερονομικό, σε μεγάλη έκταση. Δεν αφορά δηλαδή μόνο το πανεπιστήμιο, αλλά και άλλους θεσμούς, ολόκληρες κοινωνίες. Το επιχείρημα: Τα υποκείμενα δεν είναι δυνατό να βελτιωθούν τα ίδια, κυριαρχεί η εντροπία, άρα η πηγή ανανέωσης δεν μπορεί παρά να είναι εξωτερική. Αυτή η αντίληψη, δεν ισχύει μόνο στην Ελλάδα, αλλά είναι γενικότερη. Πρόκειται για μια λογική που κυριαρχεί τόσο σε ευρύτερα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, όσο και στις λειτουργίες των επιστημονικών κοινοτήτων και των θεσμών τους. Λ.χ. η εξωτερική αξιολόγηση, είναι μια ένδειξη της επικράτησης ενός ετερονομικού μοντέλου, και η *Audit culture*³ αποτελεί πλέον αντικείμενο αποστασιοποιημένης και κριτικής ανάλυσης.

Είναι βέβαια αλήθεια ότι οι εσωτερικά αυτοαξιολογούμενοι θεσμοί κατέληξαν στη ρουτίνα και σε πρακτικές αλληλοκάλυψης, που θυμίζουν περισσότερο λειτουργίες gang, παρά guild. Κατέληξαν στην αδράνεια και σε εξουσίες αδύναμες οι οποίες είναι όμηροι των ψηφοφόρων τους. Αλλά αυτή η κριτική από άποψη αρχής είναι επίσης μια σοβαρή αμφισβήτηση των δημοκρατικών διαδικασιών και θεσμών. Μια εκ των προτέρων δήλωση δυσπιστίας προς την αρχή της δημοκρατίας. Αλλά λειτουργεί πράγματι η δημοκρατία στο Πανεπιστήμιο;

Είναι όμως η αρχή του εξωτερικού ελέγχου και των εξωτερικών συμβουλίων, αντίδοτο στην έλλειψη εσωτερικής δημοκρατίας, ή μια μεταφορά πελατειακών δικτύων από το εσωτερικό στο εξωτερικό του πανεπιστημίου; Γιατί λ.χ. ένα εξωτερικό συμβούλιο που θα διοριζόταν από την κυβέρνηση, δεν θα διοριζόταν με πελατειακά κριτήρια; Το ερώτημα είναι σαφές: Αν το Πανεπιστήμιο είναι μια μεγάλη οικονομική δύναμη, όπως την περιγράψαμε, γιατί να την χειρίζονται οι πανεπιστημιακοί, και όχι η κεντρική εξουσία; Καλό είναι να απομυθοποιούμε

---

³ **Audit culture and Illiberal governance.** Universities and the politics of accountability. Cris Shore, *University of Auckland*

παρόμοιες ιδέες από τον μύθο που περιβάλλονται. Αλλά από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει το πανεπιστήμιο να βρίσκεται σε διάλογο με την κοινωνία; Αν διεκδικούμε η κοινωνία να στηρίζει το πανεπιστήμιο γιατί αποτελεί δημόσιο αγαθό, τότε πώς και γιατί ένα δημόσιο αγαθό πρέπει να το διαχειρίζονται μόνο όσοι το υπηρετούν; Την υπόθεση των ανεξάρτητων αρχών στο Πανεπιστήμιο και του διαλόγου με την κοινωνία, δεν θα πρέπει να τα απορρίψουμε αξιωμαστικά, αλλά να τη σκεφτούμε δημιουργικά, μέσα σε ένα πνεύμα στο οποίο αφενός δεν καταλύεται η αυτονομία του πανεπιστημίου, αφετέρου εξασφαλίζεται η διαφάνεια η οποία εμποδίζει την αυτονομία να εξελιχθεί σε αυθαιρεσία.

Μέσα από αυτά τα τέσσερα σημεία, κρατώ ως προσωρινό συμπέρασμα ότι για να διεκδικήσουμε το μέλλον των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών στο Πανεπιστήμιο πρέπει να ξεκινήσουμε μια συζήτηση υπέρβασης τόσο της υπάρχουσας κατάστασης στα πανεπιστήμια, όσο και των προτεινόμενων αλλαγών. Δεν μπορούμε να αποκρούσουμε καταστροφικές αλλαγές, χωρίς να προτείνουμε αξιόπιστες αλλαγές. Ούτε επίσης χρειάζεται να συμμαχούμε με τις συντηρητικές old humanities, υιοθετώντας μια πολιτική νοσταλγίας.

Αντώνης Λιάκος

Οι Ανθρωπιστικές επιστήμες στην κοινωνία της γνώσης και στη μετάβαση του πανεπιστημίου από την αυτονομία στην ετερονομία

(Παρέμβαση στην ημερίδα για τις ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες, του περιοδικού *Ιστορείν*, Αθήνα 13.XI.2010)

Εισαγωγή.

Τελικά, οι προτεινόμενες αλλαγές στο Πανεπιστήμιο, ανταποκρίνονται στα πραγματικά προβλήματα που παρουσιάζει το ελληνικό πανεπιστήμιο; Το σχέδιο της διαβούλευσης δεν συνοδεύεται από μια Λευκή Βίβλο με τα προβλήματα του Πανεπιστημίου. Πορίσματα των εξωτερικών αξιολογήσεων δεν δημοσιεύτηκαν. Η συγκεντρωτική αξιολόγηση της ΑΔΠΙ για το 2009, περιστρέφεται στα διαδικαστικά, και τα συγκεντρωτικά της στοιχεία είναι εξαιρετικά ανεπεξέργαστα¹. Το κενό καλύπτεται από την αποσπασματική αρθρογραφία στον τύπο και τη δημιουργία εντυπώσεων. Ποιες ανάγκες επομένως έρχονται να συναντήσουν οι προτεινόμενες μεταρρυθμίσεις; Ποιες αδυναμίες θέλουν να διορθώσουν; Ποιες δυνατότητες να διευρύνουν; Το πανεπιστήμιο πρέπει να αλλάξει και να γίνει καλύτερο, να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις του *τι είναι πανεπιστήμιο*, να συμβάλλει στην προσπάθεια να ξεπεράσει η κοινωνία τα προβλήματά της. Αλλά δεν υπάρχει μόνο ένα μοντέλο αλλαγών, δεν υπάρχει μόνο *μια* κατεύθυνση.

Από την άλλη πλευρά παρατηρεί κανείς είναι ότι οι μεταρρυθμίσεις που προτείνονται όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, δεν αφορούν μόνο τα προβληματικά πανεπιστήμια, αλλά όλα τα πανεπιστήμια, ή, καλύτερα, το σύνολο της πανεπιστημιακής εκπαίδευσης και το θεσμό του πανεπιστημίου. Η πανεπιστημιακή εκπαίδευση είχε διαφορές από χώρα σε χώρα, γιατί αντανακλούσε τη σχέση του πανεπιστημίου με την κοινωνία στην ιστορική της διαδρομή. Προφανώς υπάρχει τώρα η τάση ομογενοποίησης της Ανώτατης Εκπαίδευσης η οποία συνοδεύει την διεθνοποίηση της γνώσης και των κριτηρίων του τι θεωρείται γνώση. Προτείνω

---

¹ http://www.adip.gr/data1/HQAA_REPORT_2009.pdf

επομένως να δούμε την υπόθεση των αλλαγών στο πανεπιστήμιο, και των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών μέσα σε ένα ευρύ πλαίσιο, εξερευνώντας το υπόβαθρο των αλλαγών. Στον περιορισμένο χρόνο της ομιλίας μου, θα συνοψίσω όσα θα πώ, σε τέσσερα σημεία.

1. Η αλλαγή παραδείγματος. Από το Κράτος πρόνοιας στην Κοινωνία της γνώσης.
Η κρίση στις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στο γεγονός ότι η αντιμετώπιση της εκπαίδευσης και γενικότερα της γνώσης άλλαξε 'παράδειγμα'. Η γνώση ήταν φυσικά μια συνθήκη κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης σε όλες τις νεωτερικές κοινωνίες. Στη μεταβιομηχανική εποχή όμως αναφερόμαστε στην «κοινωνία της γνώσης», πράγμα που σημαίνει δύο πράγματα: 1) Ότι η γνώση παίζει τον αποφασιστικό ρόλο στην οικονομία και στην ανάπτυξη, και 2) ότι οι φορείς της γνώσης είναι τα ίδια τα άτομα, τα οποία μέσω της εκπαίδευσής τους αποκτούν ένα κεφάλαιο, το οποίο είναι σημαντικότερο και παραγωγικότερο από το υλικό ή το χρηματικό κεφάλαιο (χρησιμοποιείται ο όρος *brainpower*). Επομένως η γνώση και η εκπαίδευση είναι βασικοί παράγοντες για την οικονομική ανάπτυξη μιας κοινωνίας. Η ιδέα της *κοινωνίας της γνώσης* είναι σοσιαλδημοκρατική, και δημιουργήθηκε μέσα στα πλαίσια της αναζήτησης ενός αξιόπιστου εναλλακτικού δρόμου στον νεοφιλελευθερισμό.² Η σοσιαλδημοκρατική μεταρρυθμιστική λογική είχε δύο σκέλη: 1) Η κοινωνία της γνώσης θα αντικαθιστούσε τους διανεμητικούς μηχανισμούς του παλιού κράτους πρόνοιας και τις γραφειοκρατικές αγκυλώσεις με ένα μοντέλο κοινωνίας της γνώσης περισσότερο ευέλικτο, που να επιτρέπει περισσότερες πρωτοβουλίες, οι οποίες να μην θυσιάζουν την αρχή της αριστείας και της διαφορετικότητας στην αρχή της κατανομητικής ισότητας. 2) Αντί να δημιουργούνται θεσμοί μεταρρύθμισης με αντικείμενο την κοινωνία, η έμφαση δίδεται στην εκπαίδευση ως ενδυνάμωση των ατόμων. Τα άτομα θεωρούνται φορείς κεφαλαίου, με το οποίο προικοδοτούνται μέσω της γνώσης. Επομένως κοινωνική μεταρρύθμιση σημαίνει τα άτομα αυτά να μην προέρχονται μόνο από προνομιούχα στρώματα (από εδώ προέρχεται και το σύστημα των ατομικών *επιταγών* που μπορεί ο φοιτητής να χρησιμοποιήσει επιλέγοντας ίδρυμα, αντί της επιδότησης των ιδίων των ιδρυμάτων) και επίσης τους δίδεται η δυνατότητα διάκρισης, διαφοροποίησης και αριστείας. Προς αυτή την κατεύθυνση, το πανεπιστήμιο της μαζικής εκπαίδευσης

---

² Jenny Andersson, *Social Democracy and Capitalism in the Knowledge Age*, Stanford UP, 2010

το οποίο διαμορφώθηκε την εποχή που μεσουρανούσε το κράτος πρόνοιας, θεωρείται ότι χρειάζεται να αλλάξει ριζικά. Εκείνο που διατυπώνεται στο πλαίσιο αυτό είναι ότι το πανεπιστήμιο δεν είναι κάτι έξω από την οικονομία, αλλά ότι το πανεπιστήμιο είναι φορέας παραγωγής, κεφάλαιο. Κεφάλαιο παραγωγικό, το οποίο τίθεται σε κυκλοφορία στην αγορά, αποδίδοντας απολαβές στους κατόχους του. Η προσέγγιση που βλέπει τη γνώση εκτός οικονομίας και παραγωγικών διαδικασιών, δηλαδή εκτός αγοράς, στο πλαίσιο αυτό κρίνεται τουλάχιστον ιδεαλιστική.

Η κριτική που ασκήθηκε στην αντίληψη αυτή υποστηρίζει πως αν η γνώση θεωρηθεί κεφάλαιο, και αν τα άτομα και ομάδες θεωρηθούν φορείς αυτού του κεφαλαίου, το αποτέλεσμα θα είναι μια κατάσταση ανταγωνισμού (για το λόγο αυτό και η ορολογία: ‘ανταγωνιστικά πανεπιστήμια’, ‘ανταγωνιστικά προγράμματα’, ‘αριστεία’), η οποία έχει δυο συνέπειες: Πρώτο, η κατάσταση ανταγωνισμού περιθωριοποιεί ουσιαστικά και λεκτικά ομάδες και άτομα που τίθενται αυτονοήτως εκτός του πεδίου των αλλαγών, τα οποία μετατρέπονται σε είδος εσωτερικής αποικίας στο βαθμό που δεν μπορούν να αξιοποιήσουν το κεφάλαιό τους, άρα υπόκεινται σε αναμόρφωση. Επομένως, ο θεσμικός λόγος αυτού του μοντέλου της αλλαγής της γνώσης, συμβάλλει στη διάλυση των κοινωνικών θεσμών της λογικής του Κράτους Πρόνοιας. Η δεύτερη συνέπεια είναι ότι περιθωριοποιεί τις γνώσεις που δεν έχουν άμεση μετατρεψιμότητα στην οικονομία, που δεν έχουν δηλαδή άμεσης και εξατομικευμένη ζήτηση, όπως τις κοινωνικές και ανθρωπιστικές επιστήμες.

2. Είναι οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες κεφάλαιο; Είναι επενδύσεις σε *brainpower* που μπορούν να αποδώσουν στους φορείς τους;

Συνήθως οι ανθρωπιστικές επιστήμες αντιπαραβάλλονται προς την αγορά και το αγοραίο, προβάλλουν το διαχρονικό και εξιδανικευμένο, θεωρούνται χώρος ελεύθερης αναζήτησης του πνεύματος. Η εικόνα αυτή παραβλέπει το γεγονός ότι οι επιστήμες αυτές χρηματοδοτήθηκαν όταν χρειάστηκαν για την οργάνωση του εθνικού κράτους, για την οργάνωση της εθνικής κουλτούρας και της αποικιακής επέκτασης. Η ιστορία και οι ιστορικοί επαγγελματοποιήθηκαν τον 19^ο αιώνα. Οι ανθρωπιστικές και κοινωνικές επιστήμες αναπτύχθηκαν γιατί είχαν βασικό ρόλο στην εκπαίδευση τόσο του προσωπικού των εθνικών κρατών όσο και των υπηκόων του. Σήμερα ποιες από αυτές τις λειτουργίες, για τις οποίες συγκροτήθηκαν και χρηματοδοτήθηκαν, εξυπηρετούν; Η σημερινή εικόνα των Ανθρωπιστικών και Κοινωνικών σπουδών, ως πεδίων κριτικής σκέψης δεν έχει μεγάλη προϊστορία. Η

κριτική ιστορία, η κριτική κοινωνική ανθρωπολογία, η κριτική φιλοσοφία και η κριτική θεωρία της λογοτεχνίας πότε μπήκαν μαζικά στο πανεπιστήμιο και έγιναν προγράμματα σπουδών; Μόλις μετά την μεγάλη μεταβολή του πανεπιστημίου στις δεκαετίες '60 και '70, όταν δηλαδή δημιουργήθηκε το μαζικό δημόσιο πανεπιστήμιο. Αλλά και στο χώρο των σπουδών αυτών, παρατηρούμε μια αλλαγή παραδείγματος. Οι επιστήμες αυτές, άλλαξαν παράδειγμα. Η έννοια του *ανθρωπισμού* και κατά συνέπεια των *ανθρωπιστικών σπουδών* δέχτηκε μεγάλη κριτική από τις πολιτισμικές σπουδές (cultural studies), το φεμινισμό, το δομισμό και τον μεταδομισμό, τις μεταποικιακές σπουδές, κλπ. Το ερώτημα όμως είναι, βρήκαν οι σπουδές αυτές ένα νέο ρόλο; Η κριτική τους λειτουργία ανταποκρίθηκε σε ένα πολιτισμικά «κινηματικό» πλαίσιο (που διεύρυνε και συστηματοποίησε στο πανεπιστήμιο την κριτική των 'sixties' και του διευρυμένου '1968'), και λειτούργησαν όσο αυτό το πλαίσιο μπορούσε να υπάρξει. Έμειναν όμως χωρίς επαρκή λόγο και εκκρεμείς στη νέα εποχή, η οποία θεωρεί ότι η γνώση αποτελεί ένα οικονομικό μέγεθος το οποίο δημιουργεί πλούτο και ανάπτυξη, και το οποίο, όπως όλα τα οικονομικά μεγέθη, γίνεται αντικείμενο ρύθμισης από την αγορά. Ενώ το νέο πλαίσιο χρησιμοποίησε σε μεγάλη έκταση την κριτική των επιστημών αυτών, οι ίδιες βρέθηκαν να λειτουργούν ή να διεκδικούν λειτουργίες του κλασικού πεδίου. Η έννοια των new humanities δεν έχει περάσει ακόμη στην εκπαίδευση και στα πανεπιστήμια και στην εκπαίδευση. Ένα παράδειγμα: Μπορεί τα παιδιά να βλέπουν τηλεόραση πριν μάθουν να διαβάζουν, μπορεί ο κινηματογράφος να είναι η δημοφιλέστερη επαφή με τις τέχνες, μπορεί το καρτούν και η διαφήμιση να κατακλύζουν το οπτικό μας πεδίο, αλλά στο σχολείο και κατ' επέκταση στο πανεπιστήμιο που μορφώνει τους διδάσκοντες, εξακολουθεί να διδάσκεται η λογοτεχνία όπως στον 19^ο αι. Ούτε visual studies, ούτε ανάλυση του πώς βλέπουμε, της γραμματικής της εικόνας, της ιστορίας και της κριτικής του κινηματογράφου. Όλα αυτά θεωρούνται «κατώτερα» είδη γνώσης. Οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές σπουδές διεκδικούν μέλλον με τα επιχειρήματα του 19^{ου} αι., ακόμη και αν τα εμπλουτίζουν με σύγχρονο περιεχόμενο. Το ζητούμενο όμως δεν είναι να προπαγανδίσουν το ρόλο τους, αλλά να αποκτήσουν ένα νέο ρόλο.

3. Εγκλωβισμός σε αμυντικές στρατηγικές.

Οι κοινωνικές και ανθρωπιστικές σπουδές, διεκδικώντας ρόλο, εγκλωβίζονται σε αμυντικές στρατηγικές. Αυτός ο εγκλωβισμός φαίνεται καλύτερα στην περίπτωση μας στην Ελλάδα. Έχουμε εγκλωβιστεί σε ένα αμυντικό πλαίσιο, το οποίο

υπονομεύει όχι μόνο την ανανέωση των ίδιων των ανθρωπιστικών επιστημών, αλλά και την αξιοπιστία των εντός, έναντι των εκτός πανεπιστημίου (έστω και αν αυτή η σχέση διαμεσολαβείται από τα ΜΜΕ). Αυτό το αμυντικό πλαίσιο δεν είναι τωρινό και έχει δημιουργήσει μια παράδοση. (Ας θυμηθούμε την αντίθεση του παλαιού ΕΔΠ στο διδακτορικό ως προϋπόθεση πανεπιστημιακής σταδιοδρομίας, τους αγώνες των φοιτητών για την κατοχύρωση της 3^{ης} περιόδου, δηλαδή των επαναλαμβανόμενων εξετάσεων, εναντίον της «εντατικοποίησης» των σπουδών, την αντίθεση στα προγράμματα ευρωπαϊκών ανταλλαγών *Έρασμος* και πρόσφατα στο χάρτη της Bologna, ο οποίος δαιμονοποιείται γιατί πάνω του οι κυβερνήσεις φορτώνουν τις δικές τους αμαρτίες και δικαιολογούν τους περιορισμούς που επιβάλλουν στα πανεπιστήμια). Αυτή η παράδοση δημιούργησε δομές σκέψης, και ιδεολογίες βαθιά συντηρητικές, όχι μόνο ως προς την οργάνωση του πανεπιστημίου αλλά και επιστημολογικές. Η ιεροποίηση του τμήματος και η προσκόλληση στην ενότητα του γνωστικού αντικειμένου, τα τείχη που υψώνονται στις οριζόντιες συνεργασίες, στα προγράμματα σπουδών, στις μετακινήσεις του ΔΕΠ ή των φοιτητών από τμήμα σε τμήμα, η προσκόλληση σε μια αντίληψη ότι όσοι είναι εντός του πανεπιστημίου διαθέτουν ένα χάρισμα που τους επιτρέπει να μην λογοδοτούν στην κοινωνία, η αντίληψη ότι η κοινωνία πρέπει να πληρώνει τα έξοδα του πανεπιστημίου χωρίς να υπάρχει μια συμβολαιακή σχέση με αυτό, όλα αυτά είναι συμπτώματα αυτής της αμυντικής νοοτροπίας. Κάθε είδους αυθαιρεσία, χρησιμοποιεί την ιδεολογία ως πρόσχημα.

Κατά τη γνώμη μου, κάθε αγώνας που έχει ως αφετηρία την υπεράσπιση του status quo στο Πανεπιστήμιο, πέραν του γεγονότος ότι αναγκάζεται σε συμμαχίες με τα πλέον συντηρητικά στοιχεία, ιδιαίτερα στις σχολές ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών, είναι εκ των προτέρων χαμένος. Επομένως **πρέπει να σκεφτούμε τις αλλαγές που θέλουμε, όχι τις αλλαγές που δεν θέλουμε**. Και τις αλλαγές αυτές πρέπει να τις σκεφτούμε κατανοώντας το ρόλο του πανεπιστημίου στο νέο περιβάλλον της οργάνωσης της γνώσης, και έχοντας ως αφετηρία μια συνεχή κριτική στο ρόλο και στο περιεχόμενο των κοινωνικών και ανθρωπιστικών σπουδών.

4. Το μοντέλο της αλλαγής

Ένα από τα βασικά σημεία του κειμένου της διαβούλευσης, που προκαλεί τις περισσότερες συζητήσεις και αντιρρήσεις, είναι εκείνο που αναφέρεται στη διοίκηση του πανεπιστημίου από εξωτερικό συμβούλιο (στο κείμενο δεν διευκρινίζεται με

ποια κριτήρια και ποιος θα το συγκροτήσει) και μη εκλεγμένους πρυτάνεις, οι οποίοι θα επιλέγονται από το συμβούλιο με διεθνή διαγωνισμό. Δεν θα σταθώ σε επί μέρους κριτικές που αναπτύχθηκαν στην ημερίδα του Ιστορείν, και με τις οποίες συμφωνώ. Αλλά εκείνο που πρέπει να εξετάσουμε είναι το ευρύτερο πλαίσιο αλλαγών στο οποίο ανταποκρίνεται αυτό το μοντέλο. Από την εποχή του Διαφωτισμού, κάθε μοντέλο κοινωνικής αλλαγής, είχε βάση την αυτονομία και την ικανότητα των υποκειμένων να αυτοβελτιωθούν. Από εκεί προκύπτει και ο τύπος της εσωτερικής αυτοαξιολόγησης και αναπαραγωγής του Πανεπιστημίου. Τώρα, το μοντέλο αυτό γίνεται ετερονομικό, σε μεγάλη έκταση. Δεν αφορά δηλαδή μόνο το πανεπιστήμιο, αλλά και άλλους θεσμούς, ολόκληρες κοινωνίες. Το επιχείρημα: Τα υποκείμενα δεν είναι δυνατό να βελτιωθούν τα ίδια, κυριαρχεί η εντροπία, άρα η πηγή ανανέωσης δεν μπορεί παρά να είναι εξωτερική. Αυτή η αντίληψη, δεν ισχύει μόνο στην Ελλάδα, αλλά είναι γενικότερη. Πρόκειται για μια λογική που κυριαρχεί τόσο σε ευρύτερα οικονομικά και κοινωνικά ζητήματα, όσο και στις λειτουργίες των επιστημονικών κοινοτήτων και των θεσμών τους. Λ.χ. η εξωτερική αξιολόγηση, είναι μια ένδειξη της επικράτησης ενός ετερονομικού μοντέλου, και η *Audit culture* αποτελεί πλέον αντικείμενο αποστασιοποιημένης και κριτικής ανάλυσης.³

Είναι βέβαια αλήθεια ότι οι εσωτερικά αυτοαξιολογούμενοι θεσμοί κατέληξαν στη ρουτίνα και σε πρακτικές αλληλοκάλυψης, που θυμίζουν περισσότερο λειτουργίες gang, παρά guild. Κατέληξαν στην αδράνεια και σε εξουσίες αδύναμες οι οποίες είναι όμηροι των ψηφοφόρων τους. Αλλά αυτή η κριτική από άποψη αρχής είναι επίσης μια σοβαρή αμφισβήτηση των δημοκρατικών διαδικασιών και θεσμών. Μια εκ των προτέρων δήλωση δυσπιστίας προς την αρχή της δημοκρατίας. Αλλά λειτουργεί πράγματι η δημοκρατία στο Πανεπιστήμιο;

Είναι η αρχή του εξωτερικού ελέγχου και των εξωτερικών συμβουλίων, αντίδοτο στην έλλειψη εσωτερικής δημοκρατίας, ή μια μεταφορά πελατειακών δικτύων από το εσωτερικό στο εξωτερικό του πανεπιστημίου; Γιατί λ.χ. ένα εξωτερικό συμβούλιο που θα διοριζόταν από την κυβέρνηση, θα ήταν απαλλαγμένο από πελατειακά κριτήρια; Αν θέλουμε να αγγίξουμε τον πυρήνα του διακυβεύματος, τότε το ερώτημα είναι: Αν το Πανεπιστήμιο είναι μια μεγάλη οικονομική δύναμη, όπως την περιγράψαμε, γιατί να την χειρίζονται οι πανεπιστημιακοί, και όχι η κεντρική

---

³ Cris Shore, «Audit culture and Illiberal governance. Universities and the politics of accountability», *Anthropological Theory* 2008, <http://ant.sagepub.com/cgi/content/abstract/8/3/278>

εξουσία; Αυτό είναι το μείζον πολιτικό ζήτημα της εποχής, που τίθεται τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό, ανεξαρτήτως της θέλησης και των προθέσεων μας. Και αν θέλουμε να πάμε τη συζήτηση σε βάθος, σε αυτό πρέπει να απαντήσουμε.

Καλό είναι να απομυθοποιούμε ιδέες περί λογοδοσίας του Πανεπιστημίου στην κοινωνία, μέσω εξωτερικών συμβουλίων. Αλλά, από την άλλη πλευρά, δεν πρέπει το πανεπιστήμιο να βρίσκεται σε διάλογο με την κοινωνία; Αν διεκδικούμε η κοινωνία να στηρίζει το πανεπιστήμιο γιατί αποτελεί δημόσιο αγαθό, τότε πώς και γιατί ένα δημόσιο αγαθό πρέπει να το διαχειρίζονται μόνο όσοι το υπηρετούν; Την υπόθεση των ανεξάρτητων αρχών στο Πανεπιστήμιο και του διαλόγου με την κοινωνία, δεν θα πρέπει να τα απορρίψουμε αξιωματικά, αλλά να τη σκεφτούμε δημιουργικά, μέσα σε ένα πνεύμα στο οποίο αφενός δεν καταλύεται η αυτονομία του πανεπιστημίου, αφετέρου εξασφαλίζεται η διαφάνεια η οποία εμποδίζει την αυτονομία να εξελιχθεί σε αυθαιρεσία.

Μέσα από αυτά τα τέσσερα σημεία, κρατώ ως προσωρινό συμπέρασμα ότι για να διεκδικήσουμε το μέλλον των ανθρωπιστικών και κοινωνικών επιστημών στο Πανεπιστήμιο πρέπει να ξεκινήσουμε μια συζήτηση υπέρβασης τόσο της υπάρχουσας κατάστασης στα πανεπιστήμια, όσο και των προτεινόμενων αλλαγών. Δεν μπορούμε να αποκρούσουμε καταστροφικές αλλαγές, χωρίς να προτείνουμε αξιόπιστες αλλαγές.